

László Gyula, a régész, 80 éves

Most elsősorban László Gyuláról, a régészről szeretnék írni, de ugyanolyan joggal szólhatnék a történésről, a néprajzkutatóról, a grafikusról, a festőről, a művészettörténészről és még jó néhány tudomány és művészeti ág jelentős művelőjéről. Meggyőződésem szerint a legnagyobbat a régészet területén alkotta, de ebben jelentős szerepet játszott az, hogy több tudomány eredményeit tudta hasznosítani és gazdag intuíciós készségét művészeti látásmódja nemcsak segítette, hanem alá is támasztotta.

Apai ágon az udvarhelyszéki Abásfalváról származik és rokonai ma is ott élnek, mint egyszerű szántó-vető székelyek. Édesapja Székelyudvarhelyen szerzett tanítói oklevelet és a nagyjából száz lakosságú Kóhalom (Nagyküküllő m.) magyar állami iskolájában nyert alkalmazást. Itt született második gyermekként a családba Gyula 1910. március 14-én. Édesanyja Udvarhelyszék két falujához: Bibarcfalvához és Székelyszáldoboshoz kötődött. Ezek a székely falvak adtak lehetőséget, hogy a gimnazista László Gyula, a nyári vakációk idején, megismerkedjék az erdélyi falusi élettel. Néprajzi érdeklődését táplálta az a szerencsés körülmény, hogy édesapja, a család Erdélyből történt kiutasítása után Budapesten a Néprajzi Múzeum könyvtárában kapott állást. Ez nemcsak a nagy könyvtár használatát tette lehetővé a fiatal László Gyula számára, hanem lehetőséget nyújtott olyan nagyszerű néprajztudósok megismerésére, mint Györffy István, Viski Károly, Gönyey Sándor és még néhányan, akik nemcsak megszerették az okos, érdeklődő gyermeket, hanem gyűjtési feladatokat jelöltek ki számára, amit a nyári szünidőben a székelyföldi Erdővidék falvaiban teljesített. Kitűnő rajzait a metemőri gombfákról ma is őrzik a budapesti Néprajzi Múzeum Adattára.

A budapesti Kölcsey gimnáziumban hamar felfigyeltek rendkívüli rajzkészségére és 16 éves korában beiratották Szőnyi István Szabadiskolájába, ahonnan az út az érettségi után egyenesen a Képzőművészeti Főiskolára vezetett. Szőnyi hatását festményeiben, rajzaiban egész életében megőrizte. „Csodálatos mester volt: élete végéig tiszteltem s ő is megszeretett s meg is tartott barátságában. Ez idő tájt őstörténeti, régészeti érdeklődésem erősen csökkent. Am a Képzőművészeti Főiskolán, ahol Rudnay, Csók, Réti tanítványi voltam, és Lyka Károly tanított a művészetek történetére, lassan ébredezni kezdett kutatószemvedélyem: a rajzi vonal természetét kutattam sokszáznyi kísérleti rajzzal. Ezek nagy részét gyermekek, fiúk, lányok, felnőttek, rajzolni tudók s tudatlanok készítették kérésre. A főiskola végén Balló-öztöndíjjal kijutottam Párizsba, Londonba, Rómába. Láttam, kezemben tartottam Leonardo

rajzait (így szoktam elmondani, ami most következik, hogy valóban így volt-e, ki tudná ennyi esztendő után) és szóltam magamhoz: hagyj abba László Gyula a rajzot, ezek után mit tudnál csinálni? – írja egy visszaemlékezésében.

Ilyen előzmények után visszakanyarodott a már korábban megszeretett régészethez. Elvégezte az egyetemet, ledoktorált régészetből, művészettörténetből, egy kifejezetten inkább az utóbbihoz húzó témával. Ezután mondta neki Györffy István: „Nem ezt várjuk tőled, Gyula!”. Még ma is úgy érzi, hogy ez az egyetlen mondat fordulatot jelentett életében. Régészeti munkát kezdett a Magyar Nemzeti Múzeumban, – ír akkor is nagy híró Fettesch Nándor népvándorlás kori régész mellett, de még többet tanult gróf Zicny Istvántól, a nagy tudományú magyar őstörténet-kutatóról. Lassan kialakította azt a kutatási módszert, melyet *régészeti néprajznak* szoktak nevezni. Érdemes meghallgatni, mit is mond erről saját maga László Gyula:

„Valóban, munkásságomra véges-végig jellemző az erős néprajzi érdeklődés. Az egykori élet kutatása; sohasem lettem a leletek fetisimádója. A lelet az élet vetülete volt számomra, amelyben ki lehet bontani egykori mestere és gazdája minden napját. Sok-sok módszertani, megfigyeléssel eredményem azóta már annyira átment a köztudatba, annyira természetessé vált, hogy már nem is tudják kitől származik s ez így van jól! Írtam már valahol, nemes becsvágyam, hogy már életemben névtelenné váljak. Ami munkáimban jó, az észrevétlen beleépül régészetünkbe, köztudatunkba, ami pedig esendő azt ügyis elemeszi az idő.”

1940-től jelentek meg olyan tanulmányai, melyek már kétségtelenül a régészeti-néprajz munkamódszerét bizonyítják (pl. Avar kori pásztorokképzések. Archeológiai Értesítő 53:91–98). Ezekben a néprajzi analógiák alapján igyekeztek meghatározni azokat a jórészt összetört csoportokat, melyekre a korábbi ásatások során nem sok gondot fordítottak, pedig mennyi minden kiolvasható ezekből. Igaz, ehhez a gondos megfigyelés, a más tudományágakban való jártasság elengedhetetlen. Lássunk erre példát.

A koroncói (Győr m.) honfoglalás kori ásatás leleteit vizsgálva feltűnt neki, hogy a töredékek megegyeznek azokkal a csikósnyergekkel, melyeket még a XX. században is használtak az alföldi legelőkön. Sajnos a magyar néprajzi irodalomban csak néhány rajzot talált, de az értékelés, összehasonlítás teljesen hiányzott. A múzeumi tárgyak mellől hiányzott a részletes leírás. Ezért egy tiszafüredi nyergemester teljes szerszámkészletét és ismeretanyagát összegyűjtötte, a munkamenet fényképezte és rajzolta, és az egész műhelyt így dokumentálva bevitte a Néprajzi Múzeumba. Az összehasonlításból kiderült, hogy a honfoglaló magyarok keletről származó, oldaldeszákára és nem nyugati villára felépített nyeret használtak. Ez a keleti forma a ló futását és irányítását nagymértékben megkönnyítette és elősegítette. Mindebből még további következtetések is le lehet vonni, amit egy másik könyvében részletesen kifejtett. Kolozsvári Márton és György Szent György-szobra 1473-szobra 1473-án készült és eredetije Prágában található. Sok vita folyt arról, hogy az alkotók milyen nemzetiségűek. László Gyula alaposan megvizsgálta a nyeret, és abból kétségtelenül megállapította, hogy ilyen oldaldeszákára épített konstrukciót Közép-Európában csak a magyarok használtak. Ezt a megállapítást a szobor többi lószerszáma is alátámasztotta.

Ásatáskor a leletek, tárgyak mozdulatlan állapotban kerülnek elő és ezeket anyaguk, formájuk, művészeti stílusuk és más szempont szerint lehet osztályozni és feltételezett fejlődési sorba helyezni, tipologizálni. Mindezeknek a kutatásban kétségtelenül nagy a jelentőségük, de korántsem elégségesek arra, hogy egy-egy korszak, település mindennapi életét megismerhessük. László Gyula pedig éppen ezt tűzte ki célul és ehhez a gyermekkori emlékeken kívül sok kiváló néprajzkutató munkája nyújtott segítséget. Ha pedig éppen ilyen nem adódott, akkor maga állt be néprajzkutatónak. Erről írja egyik visszaemlékezésében:

„Megismertem Kiss Lajos tanulmányát a tárgyak életéről s magam is gyűjtöttem megfigyeléseket arra, hogy a falusi ember kezén a tárgyak szinte kikapnak a világból. Ha eltörnek nem dobja el, hanem pl. az edénycserepeket a kemencék aljának lesározásához használja (a cserép jó melegtartó), ha a kasza törne el, sokféle tárgyat csinál acéljából (bicska, kapatisztító, de még borotva is stb.). Később ébredtem rá, hogy faluásatásaink leletei miért olyan szegényesek: ami használható volt még valamire, új eszközzé alakították.

Ilyen és más megfigyelések alapján a régészeti leletek kezdtek bennem idővé, munkává oldódni, készítésükre, anyagukra, használatukra lehetett következtetni. Szinte a nyersanyagtól a kész, használt tárgyig bővült, a tárgyak anyaga megszűnt pusztán állapotnak lenni. Ez az új szemlélet sok-sok és váratlan eredményt hozott.”

A legnagyobb sikert ez a módszer a nagy összefoglalást jelentő könyvben hozta: *A honfoglaló magyar nép élete* címmel 1944 kora nyarán jelent meg, Püski Sándor kiadásában és olyan gyorsan elfogyott, hogy már nyáron a második kiadást kezükbe vehették azok, akik még nem jutottak hozzá, pedig az az idő nem nagyon kedvezett a tudományoknak. A harmadik kiadás az Amerikai Egyesült Államokban látott napvilágot és 1989-ben egy reprint kiadást nálunk is készítettek belőle. Ez a könyv az első kísérlet arra, hogy a honfoglaló magyarság teljes kultúráját, termelési és társadalmi rendjét át lehessen tekinteni. Itt fejtette ki és bizonyította azt az elméletét, hogy a temető az élő település megfelelője és abban annak családi és társadalmi megfelelői érvényesülnek. A sírok néprajzi szemléletű vizsgálata nagyon sok hitvilági elemet mutatott ki, különösen a samanizmussal, a temetési szokásokkal, ezeket a néprajz még eddig csak részben értékesítette.

László Gyula az elmúlt évtizedekben sokszor nagyon nehéz körülmények között, csodálatos kitarással dolgozott, de úgy gondolta, hogy *A honfoglaló magyar nép élete* klasszikussá érett alpművet nem dolgozza át. Közben hatalmas ismeretanyag gyűlt össze és ebből született meg az 1986-ban befejezett

munkája, az *Árpád népe*. Ebben a művében már nemcsak saját eredményeit foglalhatta össze, hanem a tanítványaiét is, akik lassanként egy fél évszázad alatt továbbvitték, fejlesztették, nemegyszer kritizálták mesterük tanításait, hiszen erre tanította és biztatta őket. Ebben a könyvében is elsősorban az életet igyekszik megragadni. „Egyszóval munkás és játékos mindennapjaink őseit keressük, munkájukat becsüljük, játékaik, dalaik szépségét kutatjuk, érdekel, hogy mit énekeltek, milyen volt a menyegzőjük és milyen temetésük, hogyan képzeltek el a másvilágot. Közben egy pillanatra sem feledkezünk meg arról, hogy nem valamilyen távoli múlt ismeretlen népéről van szó, hanem a magyar nép, népünk elődeiről, és szeretettel és tisztelettel, de igazságosan akarunk szólni róluk.”

Több mint öt évtizedes munkássága alatt mindig újabb és újabb felfedezésekkel, elméletekkel örvendeztette meg híveit, lepte meg ellenfeleit. Ezeknek egy jelentős része egyszerűen átment a köztudatba, másik részét sokan vitatták és vitatják, de viszonylag csekély azoknak a száma, melyek végül is nem kerültek be a régészet egészébe. A legutóbbi, vitatott elmélete a *kettős honfoglalásról* szól. Ennek lényegét így lehet összefoglalni: elődeink nem egy, hanem két hullámba nyomultak be a Kárpát-medencébe és vették azt jórészt birtokukba. Az első csoport a VII. század második felében jelent meg és ezek lehettek az onogurok, akik az onogur–bolgár állam felbomlása után nyugat felé indultak. Nyelvükben a magyart lehet feltételezni, elnevezésük a török nyelvekben „tíz törzset” jelent. Kapcsolatunkat mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy Európa nyelvei az ebből származó szavakkal neveznek ma is bennünket (Hungarus, Hongrois, Ungar, Venger stb.). Árpád magyarjai a IX. század végén keltek át a Kárpátokon és a két ág két évszázad elteltével egyesülhetett. Ezt a feltevést a régészek és történészek egy része ma még nem fogadja el, de az adatok, melyek a kettős honfoglalás elméletét támogatják, gyarapodnak és reméljük, hogy ez is egyszer az elfogadottak sorába fog kerülni.

Most csak arra vállalkozhattam, hogy a jeles évforduló kapcsán László Gyula munkásságának néhány pontjára felhívom a figyelmet, de el kellett hagynom műveinek egy kisebb könyvtárat is megtöltő egészét, ezret megközelítő tanulmányainak értékes eredményeit és azt is, ami ásatási jegyzőkönyvekben, feljegyzésekben és a rajzok tömegében várja, hogy bekerülhessen a régészet vérkeringésébe. Hát még a művészettörténeti, művészeti dolgozatai, meg alkotásainak egész sora, melyek őt a magyar művészet jelesei sorába emelik. Mindehhez egy könyv is kevés lenne, hátha még arra is kísérletet tennék, hogy életművét a magyar tudomány, a művészet egészében próbálnám elhelyezni.

Éppen ezért befejezésül most csak arra utalok, hogy a régészeti néprajz megteremtése milyen nagy tett volt mindkét tudomány számára. Ennek érzékeltetésére hadd idézzem Fodor István szavait, ahogy azt legutóbb megfogalmazta: „A 40-es évek elejétől honfoglalás kori régészetünk kutatásában is igen jelentős szemléletbeli változásokat hozott *László Gyula* munkássága. Az egykori élet teljességének megismerésére törekvő kutatási módszere magába foglalta a honfoglalóinknál megfigyelt jelenségek eredetének vizsgálatát is, amely szinte az egész eurázsiai térséget átfogta. Idevágó első eredményeit a honfoglalók életéről írott nagyszzerű munkájában foglalta össze 1944-ben. A 40-es és 50-es években elmélyülten foglalkozott a magyar őstörténet régészeti nyomainak felkutatásával, s elméleti szinten világosan megfogalmazta a tennivalókat” (Magyar Tudomány 1990. 3. sz. 277. old.).

Most, 80. születésnapján, tisztelettel és szeretettel üdvözljük a honfoglalás kori régészet kiemelkedő egyéniségét.

Balassa Iván

„Latiatuc feleim...”¹

„Latiatuc feleim szömtökkal mik vogymuk, isa por és homu vogymuk...” – szolt a búcsúztató Árpád-házi királyaink korában. Erre gondoltam most, amikor megköszönöm, hogy a néprajzosok és régészek céhe ráköszöntött 80. évemre.

80 év? Nem. Egyik nap a másik után s minden napra valami tennivaló. Hogy ez a sok nap 80 évre sorjázott, bizonyára így van, de nem érzékelem.

Meghatott lennék? Arra, hogy így összegyűltek, igen – de egyebekben? Inkább úgy, hogy a mai napra a köszöntés köszönete jutott osztályrészemül.

Életem közben két világháború, két menekülés, két hazátlanság, belső száműzetés, de hát ez sokunkkal megtörtént, s éppen ez adja sorsom méltóságát: együtt éltem a néppel, az történt velem is, ami vele: rész voltam az egészben.

Áldom a Teremtőt: a családomért, nevemért, mestereimért, barátaimért, tanítványaimért. Hogy magyarként éltem át az európaiságot és hogy édes anyanyelvünk élt bennem.

Vegyük sorra:

1. Nevem Gyula, Édesapámtól örököltem. Pais Dezső elemzése szerint a régiségben jelentése fáklya, holdvilág, a Nap mellett a másodfejedelm jelzője. A név: lélek – írta egyik nyelvészünk –, meghatározza viselője életét. Csak hogy az elmúlt évezredben éppen fonákjára fordult jelentése: régebben népe uralkodója volt, ma a nemzet napszámosa. Ezt a szerepet vállaltam és a szegény emberek régésze akartam lenni. Majd elfelejtettem születésem dátumát: 1910. március 14. Áldom a Teremtőt, hogy úgy élhettem, ahogy éltem.

¹ László Gyula válasza a Régészeti és Néprajzi Társaság köszöntésére 80. születésnapja alkalmából 1990. április 5-én.

Családom székely köznemesi család volt, földműves ivadék vagyok, az „urak” sohasem fogadták teljesen maguk közé szüleimet, ezért én sem vágytam soha közéjük! Plebejusi öntudattal éltem gyermekkorom óta!

Felésegem Vidra Mária rajztanár, festőművész, félig kun, félig nagyszombati származék. Áldott szelidsége és mesevilága tudva-tudatlan életem legerősebb támasza volt. Fiam építészmérnök, felesége nyelvész, leányom pedig az Iparművészeti Múzeum textilosztályának vezetője. Jellemes, felszinte emberek. Két leányunkamban most készülődik jövődjük.

Ennyi a családról, amelynek szelíd szépsége és nyugalma életem egyik nagy ajándéka, szilárd alapja.

Térjünk másodikra mestereimre, barátaimra, tanítványaimra.

2. A XX. század közepének magyar panteonját kellene most felsorolnom és méltó szavakkal ünnepelem.

Serdülő és fiatal korom nagy példaképe Szabó Dezső volt. Sokszor ültem nála a Philadelphia kávéházban, s neki köszönhetem, hogy a Szűzmáriás Királyfi népszerűtetéséből a közös közép-európai parasztság sorsáig jutottam. Gimnazista koromban iskolám, a Kőlcsey Ferenc reálgimnázium beiratott Szőnyi István magániskolájába, képzőművészeti adottságaimat ő irányította rá a természet csodáira. Ezután következett a Képzőművészeti Főiskola világa: Rudnay Gyula sírva vigadása, Csók István szivárványos népisége, Glatz Oszkár tárgyilagos szemléletmódja, Réti István bölcsessége és Lyka Károly, aki kortársi közelségbe hozta a művészettörténet nagyjait. Mestereimnek elsősorban emberségem nemesedését köszönhetem. Halál porukban is legyen áldott emlékük.

Utána kezdődött régész pályám. Igazi barátságot a régészek közül Méri Istvánnal, a néprajzosok közül Balassa Ivánnal kötöttem. Emberségem elmélyítéséhez hozzájárult egy magyar főúr és ősrégész: gróf Zichy István melengető embersége és Fethich Nándor tárgyszeretete.

Igazi baráti köröm a képzőművészek és muzikusok közt alakult ki, de elsősorban népi íróink körében gazdagodott. Erdélyben Szabédi László az elme fegyelmével ajándékozott meg. Barátságába fogadtam: Kós Károly, Kacsó Sándor, Bánffy Miklós, Varró Dezső, Asztalos István, Bartalis János, Áprily Lajos és több nemes társuk, valamint Erdély akkori festői (Nagy Imre, Szolnay Sándor, Nagy Albert, Miklóssy Gábor, Mohi Sándor, Incze János, Bordy András és sok kiváló társuk). A csonka haza írói: Kassák Lajos, Veres Péter, Sinka István, Kodolányi János, Illyés Gyula, Németh László, Tersánszky Józsi Jenő, Berda József, Lakatos István, Juhász Ferenc, Nagy László, Jékely Zoltán, Kiss Dénes és végére nem érnék valamennyiüknek. A kutatók közül Mészöly Gedeon, a zenészek közül Veress Sándor, Szervánszky Endre, Lajta László, Kodály Zoltán ismeretsége, Bartók Béla muzikája volt kísérőm. Istenem, ha mind felsorolnám halott s élő barátaimat, példaképemet, véget nem érne a sor. És a képzőművészek? Medgyesy Ferenc atyai barátsága, Csorba Géza Ady-ihlete, Ferenczy Béni humánuma, Borsos Miklós nemes művészete, Pátzay Pál, Boda Gábor, Megyery Barna és a fiatalok barátsága feledhetetlen emlékem. Néhány szót még a fiatalabb régészemzedékről, akik indulásakor segédkezhettem. Sok jellemes, tehetséges ember van közöttük, s ezt külön meg kell köszönnöm nekik és sorsomnak.

3. Harmadjára köszönet azért, hogy részese lehettem az európai műveltségnek, művészetnek s beletekinthessem a távolabbiak alkotásaiba is. Európában élünk, európaiak vagyunk, a barlangi művészettől kezdve a mai művekig minden a miénk is. A Gudea-szobrok időtlensége, Pheidiasz csodás redőmuzsikája, a római szenátorok kegyetlen ridegsége, a román kor Krisztus-királya, a gótikában testté lett Ige, Leonardo szomorkás árnyalatai, Michelangelo pokoli kinjai, a barokk megnyílt mennyországa, a későbbi korok színessé vált természete, az újabbakban erőkötegekké vált látványvilága, mindez a miénk is, mindez mi is vagyunk!

4. Ilyen gazdagságot ölel magába az, hogy magyar vagyok, áldom a Teremtőt érte és áldom anyanyelvemért, amely: A „Zalán futása nyitányának orgonabugása, a „Fohászkodás” áhítata, az „Esti sugárkoszorú” bársonyos szelidsége; a pianisszimótól a fergeteges fortisszimóig hömpölyög, árad, csendesül, suttog szépséges anyanyelvünk. Köszönöm, hogy ezen a nyelven beszélhetek, benne fogannak gondolataim, benne formálódik érzelmi-értelmi világom. „Ennél fenségesebb életérzést el sem tudok képzelni.” – írtam nemrégiben egy kérdésre válaszul.

Végezetül még: „Latiatuk feleim szömtökökkel mik vogymuk...” Íme egy ember élete sora. Hogy közben mit dolgoztam, mire vittem, az éppen ennek a nemes gyülekezetnek ítéletére vár. Mindenesetre bevallom: életem boldog élet volt, s remélem, munkásságom sem tűnik el nyom nélkül magyar népünk öntudatából. „Ha embereknek, vagy angyaloknak nyelven szölok is, szeretet pedig nincs énbennem, olyanná lettem, mint a zengő értz, vagy a pengő czimbalom” (Pál. Kor. I. 13.).

Köszönöm, amit köszönnöm illendő!

László Gyula

Avar kori övveret
(Hornyák László rajza)

A szervezett honismereti szakkörvezetői tanfolyam évfordulója

A szervezett honismereti szakkörvezetői-tanfolyam 30. évfordulójához közeledünk. Harminc év már olyan állomás, ahol érdemes megállni, felmérni a megtett út tapasztalatait, eredményeit és hibáit, s ezek alapján felkészülni egy újabb időszakra.

1960. június 26–30-án a Hazafias Népfront Országos Titkársága, a Népművelési Intézzel karöltve Budapesten rendezte az első honismereti szakkörvezetői tanfolyamot, amelyen magam is részt vettem. A tanfolyamnak 25 hallgatója volt, és dr. Dömötör Sándor néprajzkutató, a Népművelési Intézet főelőadója vezette. Birtokomban van a Népművelési Intézet által sokszorosított és az 1460. sorszámmal ellátott hallgatói névsor. A résztvevők többsége csak érdeklődő volt, s a tanfolyam után kezdett szakkört vezetni. Foglalkozás szerinti megoszlásuk a következő: 14 tanár, tanító, 3 igazgató, 3 népművelő, 3 muzelológus, 1 TIT-szaktitkár, 1 vb-titkár. A tanfolyam résztvevői 12 faluból és 13 városból jöttek össze. Az első szervezett honismereti szakkörvezetői tanfolyamon budapesti hallgató nem volt.

A hallgatók tehát különböző foglalkozásúak és végzettségűek voltak, gyakran alakult ki élénk megbeszélés és vita is. Hangsúlyoznom kell a tanfolyam önkéntes jellegét, ahol nagy gondot fordítottak az önképzésre. A kialakult jó közösségi szellemre jellemző, hogy két hallgatótársammal, Pap Miklós tudományos kutatóval és dr. Bencsik István múzeumigazgatóval a mai napig is baráti kapcsolatot tartunk.

A szervezett honismereti mozgalom kerete és a honismereti munka jellege azóta sokat változott. Módosult a képzés, az önképzés formája, jellege, *de nem változott a kisközösségek szerepe, fontossága*. Sajnos, a honismereti jellegű szakkörök vezetői elég gyakran cserélődnek, s a kedvezőtlen okok miatt számuk sok helyen csökken. Érdemes volna felmérni, hogy kik, hol, milyen jellegű (helytörténeti, néprajzi, hagyományápoló, műemlékvédő, régészeti, muzeológiai stb.) honismereti szakkört vezetnek, s mióta? Arra is figyelni kellene, hogy az országos irányító szervek átszervezése, az iskolai körülmények megváltozása mennyiben befolyásolja a tanórán kívüli honismereti munkát. Városon vagy falun, iskolában vagy művelődési házban működik a szakkör, a lakóhely, a haza értékeinek, a helyi hagyományok átmentésének, a nemzeti tudat kialakításának, az építészeti értékek megmentésének olyan bázisa lehet, amelyről nem mondhatunk le.

Az elmúlt évtizedekben tanúi lehetünk a kisközösségek születésének és felbomlásának. A szervezett honismereti mozgalom sok új, életképes kisközösséget hozott létre. Ennek eredményeként sok falugyűjtemény, tájház, alkotó közösség jött létre. Nemzeti örökségünk legkisebb része is érték. Az értékmegtartó és ápoló kisközösségeket nem szabad figyelmen kívül hagyni, ezek biztatása, fenntartása elsőrendű feladatunk.

Kérem az első honismereti szakkörvezetői tanfolyam hallgatóit vagy azokat, akik tanfolyamon kívül az 1960–1961-es tanévben honismereti szakkört vezettek, hogy egy később megírandó honismereti krónika számára legyenek szívesek megírni számomra – lehetőleg géppel –, hogy az 1960-as honismereti szakkörvezetői tanfolyam után hol, meddig, s milyen jellegű szakkört vezettek, esetleg vezettek? Azoknak is szívesen fogadom levelét, akik nem végeztek tanfolyamot, de 1960–1961-es tanévben igazoltan honismereti jellegű szakkört vezettek. Tőlük is ugyanezt kérdezem: hol, s meddig vezettek szakkört? Címem: 4024 Debrecen, Vöröshadsereg u. 20.

A kisközösségek összetartása szép, de nem könnyű feladat. Nagy erő rejlik bennük, s a lakóhelyhez, a tájhoz, a hazához való kötődés, a nemzeti tudat nagy motorja lehet.

Dr. Szamosújvári Sándor

Tízéves a Gömör-kutatás

A trianoni és a párizsi békeszerződés nemcsak a magyar nemzetet szabdalta darabokra, de még a nemzetet alkotó népcsoportok nagyrésztét is felhasogatták. Így került sor az egyik legsajátosabb tájegység, a Bükk és a Szepesi-Érchegeység között fekvő Gömör keleti és déli részén élő magyarság kettészakítására: nagyobbik részük Szlovákiához került, kisebb részük Magyarországon maradt. Gömör magyarságát azonban nemcsak a közös történelem, a nyelv és a hagyomány fűzi egybe, de összekötötte a közigazgatás és a gazdasági szerveződés is. Így aztán a békediktátumok kétszeresen is sújtották az itt élő lakosságot: nemcsak kettéválasztották a számtalan szállal egymáshoz fűződő településeket, de határ menti, perifériára szorult, természetes városközpontjaitól elszakított vidékké tették Gömör Szlovákiának jutott és Magyarországnak maradt részét.

Nemcsak közigazgatási és gazdasági szempontból szigetelődött el a kétfelé szakadt gömöri magyarság, hosszú ideig kiszorult a tudományos érdeklődés látóteréből is. Odaát azért, mert a táj központjainak

Szilágyi Imre rézkarca

tekinthető Rimaszombaton és Rozsnyón sokáig nem akadtak vagy tán nem is akadhattak olyan kutatók, akik a gömöri magyarság hagyományával foglalkoztak volna, a rimaszombati múzeum Gemer című kiadványának eddigi kötetei is szinte csak a tájegység szlovák lakosságának hagyományával foglalkozó tanulmányokat közöltek. De idehaza sem folyt hosszú időn keresztül Gömör-kutatás, mert a mindent irányítani akaró, de inkább csak akadályozni tudó hatalom emberei holmi nacionalizmust szagoltak az ilyen, a politikai határokon túltekintő kutatásban. Jellemző a megítélés színvonalára, a megyei pártvezetők még az 1980-as évek derekán is rosszalították, hogy a Putnokon szerveződő múzeum a Gömör nevet veszi fel.

Az ilyen és ehhez hasonló légkör ismeretében értékelhetjük igazán a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézete munkatársainak tíz évvel ezelőtti kezdeményezését, amikor elindították a szervezett honismereti – elsősorban néprajzi – kutatásokat Gömörben. De a tudományos kutatómunka nyilvánvaló jelentőségén kívül még két tényező indokolja, hogy foglalkozzunk eredményeivel. Az egyik, hogy a hazai gyakorlatban párját ritkító módon, a munkát irányító Újváry Zoltánnak, ki maga is e táj szülötte, sikerült lehetőséget teremtenie a Gömör-kutatás hozadékának folyamatos publikálására (Gömör Néprajza¹), a másik pedig, hogy e kutatásba eredményesen vonták be a gömöri falvakon élő önkéntes néprajzi gyűjtőket is, lehetővé téve számukra, hogy munkájuk eredménye bekerüljön a tudomány vérkeringésébe. Ily módon ezt a tíz esztendeje folyó, egységes gömöri hagyományban gondolkodó kutatást bízást tekinthetjük izzig-vérig honismereti munkának.

1989. szeptember 6–7-én az egykori Gömör megye Magyarországon maradt részén lévő – és e terület fővárosának számító – Putnokon gyülekeztek össze, azok, akik valamilyen formában részt vesznek a Gömör-kutatásban, hogy megemlékezzenek a tízesztendős évfordulóról és számba vegyék az elért eredményeket. Az ünnepi tanácskozáson Újváry Zoltán egyetemi tanár tekintette át a tíz éve folyó kutatómunka célkitűzéseit, tapasztalatait és további feladatait. Egyik fő tanulságként említette, hogy a határok által kettészelt néprajzi tájak kutatása csak mindkét rész együttes vizsgálatával valósítható meg. Hangsúlyozta továbbá, hogy Gömörben szervezett gyűjtőutak, amelyekben a hivatásos kutatók mellett néprajz szakos egyetemi hallgatók is nagy számban vettek részt, nemcsak a tudományt gazdagítják, de a résztvevők magyarságtudatát is erősítik.

A tanácskozás során elhangzott előadásokból feltárultak a gömöri táj és a gömöri nép sajátos vonásai, hagyományos értékei. Gömör történelme összefonódott a kismenességgel, határhasználatának, építkezésének, szokásvilágának számos vonása erre vezethető vissza. Az építkezés vizsgálata nyomán kirajzolódtak a tájegységen belüli kistaják: a Fülek környéki *Medvesalja*, a Sajó és a Rima folyóktól délre

¹A Gömör Néprajza című sorozat eddigi megjelent köteteinek ismertetését lásd a 148. oldalon.

eső Erdőhát, a Rima-Sajó völgye, valamint a hivatalosan Gömöri karszt-nak nevezett Szilicei fennsík. Több előadás hangzott el Gömör folklórjáról, s archaikus népi műveltségének más területeiről is.

A tízéves gyűjtőmunka eredménye elkülönített anyagként a *Gömör-archívumba* kerül. Jelenleg ennek kétharmada a hazai területről való, ami azt mutatja, hogy a gömöri magyarság nagyobb részét kitevő, jelenleg Szlovákiához tartozó területen erősíteni kellene a kutatómunkát, elsősorban az ott élő gyűjtők bevonásával, segítségével. Mindazonáltal a tanácskozáson elhangzott, hogy területileg alig van e tájon feltáratlan vidék, s bár a különböző témakörökben összegyűlt anyag korántsem teljes, számos területen már most elkezdődhet a szintézis.

Erre meg is van minden esély, hiszen immár harmadik esztendeje, hogy Gömör-kutatást nemcsak Debrecenből szervezik, de van a munkálatoknak helybéli központja is, az 1987-ben megnyílt Gömör Múzeum, Putnokon. Mint az intézmény vezetője, Bodnár Mónika elmondta: hamarosan bővül az épület, honismereti szakkört is szervez a városkában. Gyűjteménye egyre gazdagodva szolgálja a Gömör-kutatókat, de az ismeretterjesztést is, hiszen nagyszámú látogatóközönség fordul meg évről évre a falai között. Termékeny kapcsolatban vannak a környékbeli honismereti körökkel, elsősorban a hat kisgyűjtéményt működtető Tompa Mihály Körrel.

A Gömör-kutatásba tehát egyre többen kapcsolódnak be határokon innen és túl. Egy tájegység, mely sok tekintetben fehér foltnak számított a néprajzi kutatások térképén, lassan beszíneződik, hogy sajátos árnyalataival gazdagítsa a magyar népi műveltség gazdag, sokszínű szövegetét.

Halász Péter

Honismereti nap Hajdúszováton

1951-ben történelmi szakkörként indultunk, de évek során helytörténeti, majd honismereti szakkörre fejlődtünk. 1988 tavaszán örömmel és lelkesedéssel kapcsolódtunk be a Hajdú-Bihar megyei Kölcsey Művelődési Központ által meghirdetett *Megtartó falu*-mozgalomba. A hajdúszovátai Lenin Termelőszövetkezet Kodály Zoltán Énekkara karnagyával – Szathmári Károlyval – állítottam össze nevezési lapunkat. Ő szakkörünk gyermektagsága bevonásával a népművészet témakörből „mozgásos gyermekjátékok és tavaszi leányjátékok” betanítását vállalta, s január 19-én szép számú érdeklődő előtt színpadon be is mutatták.

Szakkörömben a negyedik osztályosokkal régi formák: húshagyókedd, nevezetes névnapok, névnapki köszöntők, áprilisi tréfák, húsvéti locsolás, szilveszteri kántálások megismertetésével, betanításával újítottuk fel az egykori szokásokat. Községünkben a betlehemes játékokkal utoljára 50 évvel ezelőtt járták a szovátai utcákat. Most kezdtünk hozzá a játék betanításához. A Kodály Énekkar december 15-i rendezvénye egyik műsorszámaként került színpadi bemutatásra. A szakkör negyedik és ötödikes tagjai házilag előállítható természetes anyagokból gyermekjátékokat készítettek.

Vállalt feladatunk értelmében sikerült a gyermekkel a népi építészet jellemzőit észrevétetni, felismertetni, értéküket bizonyítani. Tudatossá vált a nyeregretető tájjellege. Falusétáinkon felismerték az öreg házak és az új épületek, főleg tetőzetük közti hasonlóságot, de többen a túlzásokat is. Jelentésünk alapján 1988. december 20-án 6 fős munkacsoport érkezett Hajdúszovátra, a megóvásra kiszemelt parasztházak megtekintésére. Megállapodásunk értelmében egy tucat parasztházról, s ugyanennyi új épületről fotók is készültek. A *Megtartó falu*-mozgalom felhívásban műemléki épületek megóvása, hasznosítása, környezetének védelme is szerepel. Mivel szakkörünk környezetvédő is, a szovátai református egyházzal és a községi tanáccsal a templomkertben levő Maklár-szobor környéke, a bástyafal járdája és a honismereti szoba, azaz a nagyobbik bástyaszoba ápolására, védelmére együttműködési megállapodást kötöttünk, amit folyamatosan teljesítünk is. A *Megtartó falu*-mozgalom községünk köztudatába is bekerült. A községi tanács községpolitikai bizottsága ülésének egyik napirendi pontjaként szerepelt. A *Megtartó falu*-mozgalomban eddig végzett munkánk értékelésénél a megyei Kölcsey Művelődési Központtól 10 000 Ft-ot kapott szakkörünk. Ezt a pénzt az egykori rektortanító – szakkörünk névadója – Maklár Pap Mór emléket megőrkítő emléktábla készítésére használtuk fel.

Az 1989. október 7-i rendezvényünk a *Megtartó falu*-mozgalomra épült. Huttman Mária műv. ház igazgató megnyitója után dr. Szamosújvári Sándor: Honismeret, műemlékvédelem és hagyományápolás, Diószegi Lajos: A *Megtartó falu*-mozgalom és Hajdúszovát címmel tartott előadást. Czákó Sándor, a községi tanács műszaki ügyintézője bemutatta a népi építészet stílusát őrző régi és a mai időkben épített új házakról készített fotóinak kiállítását. Ezt követően Szokolay Örs, a debreceni Ybl Miklós Építési és Műszaki Főiskola építész-tanára nyilvánított szakvéleményt községünk régi és új házairól. Egyben jelentős felajánlást tett egy tájháznak kiszemelt ház rendbetételére, valamint az ezután épített szovátiak részére tervezési tanácsok adására. Az 1898-ban létesített 48-as Emlékkertben múlt évben állított emlékoszlopnál Mózsik László községi tanácselnök ünnepi beszéde után az Énekkar 48-as dalokat énekelt, amit koszorúk és virágok elhelyezése követett.

Maklár Pap Mór egykori rektor családi háza falán elhelyezett emléktáblát dr. V. Szathmári Ibolya, a megyei múzeumok igazgatóhelyettese leplezte le, majd a szemközti, védetté nyilvánított templomkertben a rektor mellszobrára koszorúzására került sor. A védett templomkertről, a 201 éves református templomról, a XVII. században épült bástyafalról és a kiállításra berendezett bástyaszobáról Diószegi Lajos beszélt.

A református templom belső kiépülését Kuthy Tibor lelkész ismertette, bemutatta: mit tud a nemrég vásárolt új elektromos orgona.

A félnapos rendezvény a művelődési házban Papp Mária Edit, a Kölcsey Művelődési Központ főmunkatársa értékelő szavaival s dr. Bársony Istvánnak, a HNF megyei honismereti bizottsága titkárnak zárszavával ért véget.

Diószegi Lajos

Szülőföld Baráti Kör Dákán

A kastély képe a Batthyány család idejéből

1989. április 2-án alakult meg a Veszprém megyei Dáka községben a Szülőföld Baráti Kör. Az egyesület kezdeményezői azok voltak, akik az elmúlt 30–40 év alatt, mint fiatalok, elszármaztak a községből. Számuk 200 körül van, ennyien vannak azok, akik a spontán vagy kényszerű mobilítás következtében elhagyták a szülőfalut, otthagynva őseik paraszti foglalkozását, az iparban, közszolgálatban és más népgazdasági ágazatokban helyezkedtek el. A ma már 40–60 éves volt dákaiak szívesen emlékeznek vissza szülőfalujukra, az ott töltött ifjú éveikre. Ennek a kötődésnek bizonyítéka, hogy az említett egyesület – csaknem száz taggal – ma már működő szervezet, és az elmúlt esztendő során több olyan rendezvény kötődik hozzá, mely ennek ékes bizonyítéka.

A *baráti kör célját* az alapszabály a következőkben határozta meg. A kör tagjai egyénileg és közösségekben segítik a szülőfalut – ezen keresztül a haza – szeretetének ápolását. Tevékenységükkel előmozdítják a község múltjának feltárását, hagyományainak ápolását. Szorgalmazzák a községben élt haladó gondolkodású, a községtől áldozatokat hozott személyek életével, tevékenységével kapcsolatos emlékek, dokumentumok, tárgyak összegyűjtését és megőrzését. A kör fontos feladatának tartja a községben élt Batthyány Lajosnéra és családjára vonatkozó tárgyak, információk gyűjtését, emléküik őrzését. Az összegyűjtött dokumentumok elhelyezésére emlékszoba felállítását kezdeményezi. A gyűjtemény gazdagítása céljából a tagok a saját tulajdonukban levő dokumentumokat az emlékszoba részére felajánl(hat)ják. A célok megvalósítása érdekében a kör előadásokat, ankétokat szervez, kiadványokat jelentet meg, kiállításokat rendez. Publikálja a működése során feltárt új dokumentumokat, az elért eredményeket. A kör a község életében bekövetkezett változásokról folyamatosan tájékoztatja a községből eltávozott, külföldön élő személyeket.

A megjelölt elvi célokból az elmúlt év során már több időserű feladatot megvalósítottak. Megemlékeztek a községben született, ott élt Kapcsándy Sándor parasztköltőről, akinek 1926-ban megjelent kötetéhez Erdélyi József írt előszót. Ennek a kötetnek a reprint kiadását kezdeményezte a kör, a kiadást támogatta a községi előljáróság, s így a veszprémi Eötvös Károly Megyei Könyvtár 1989. áprilisában megjelentette. A költő kötetben nem közölt verseit – zömmel az 1945 után megjelenteket – ebben az évben kívánja kiadni a baráti kör.

Az 1988–1989. évhez több kerek évforduló is kapcsolódott a községben élt Batthyány családot illetően. A kör tudatosan vállalta fel a kivégzett miniszterelnök családja emlékének ápolását. Az özvegy – Zichy Antónia – több mint három évtizedig élt a községben, ott halt meg és onnan szállították el holttestét férje mellé a Batthyány-mauzóleumba. Leánya, Ilona – aki vallomása szerint nagyon szerette a dákaikat – végrendeletében a volt családi kastélyt és 714 katasztrális holt földet gyermekotthon létesítésére hagyta. Ezek a tények és több más történelmi esemény okán szervezte meg az egyesület kezdeményezésére alakult Batthyány Emlékbizottság az 1989. október 7-i ünnepséget.

Az ünnepség meghívóján ez olvasható: „A Batthyány Emlékbizottság tisztelettel meghívja az emlékünnepe rendezvényeire, melyet Batthyány Lajos kivégzésének 140., Batthyány Lajosné Zichy

Antónia halálának 101., Batthyány Ilona halálának 60., a szociális otthon alapításának 40. évfordulója alkalmából tartanak 1989. október 7-én." Az ünnepség keretében tudományos emlékülést rendeztek.

Az emlékülés épületében a klubkönyvtárban ez alkalomra kiállítás nyílt az 1848–49-es polgári forradalom és szabadságharc dokumentumaiból. Több tárlóban mutatták be a Batthyány családnak a Dákához kapcsolódó dokumentumait. Ezután került sor a kastély falán elhelyezett emléktábla felavatására. A délelőtti ünnepség méltó befejezése volt, hogy a Veszprém Megyei Tanács határozata nyomán a szociális otthon felvette Batthyány Ilona nevét. Este a pápai Jókai művelődési központ művészeti csoportja adott műsort az érdeklődő helyi lakosoknak. A baráti kör a célokban megjelölt feladatának valóra váltása során 1500 példányban megjelentette *Tóth Dezső: A Batthyány család Dákán* című tanulmányát.

A Batthyány-kultuszt nemcsak a községben ápolják. A pápai mezőgazdasági szakközépiskola a dákai ünnepség előtti napon, október 6-án házi ünnepség keretében vette fel Batthyány Lajos kivégzett miniszterelnök nevét.

A baráti kör a megfogalmazott *céloknak* megfelelően tovább folytatja a község múltjának feltárását, a kastély és a Batthyány család dákai életének történetét. Kapcsolatot kerestek és találtak gróf Batthyány Lajos leszármazottaival, rokonságával, s bíznak benne, hogy tőlük újabb információkat, dokumentumokat kapnak az ősi család múltjáról, jelenéről. Képeslapot adtak ki a községről, s az első, már említett Batthyány-füzet után folytatják a *Dákai füzetek* című sorozat kiadását.

A kör tagjainak segítségével összegyűjtötték a község világháborús áldozatainak nevét, s emléküik megőrzése céljából emlékmű felállítását tervezik.

A kör vezetői azt is tudják, hogy a múlt ápolása mellett feladatuk van a jelen közösségeinek építésében, a község gazdasági, kulturális életének segítésében. Fontolgtatják, hogy a régi, megszüntetett faluközösségek – gazdakör, hegyközség, közbirtokossági társulás stb. – mintájára a tsz-től remélhetően visszakapott földön erdőt telepítenek, amely az ökológiai hasznán túl, néhány éven belül a családi házak fűtésének megoldásában is segítséget nyújthat.

Tóth Dezső

Az orosházi kútmúzeum

Hazánkban nem sokan foglalkoztak még a kutaknak, mint egyszerű építményeknek a történetével, pedig a fontosságukat illetően nélkülözhetetlen szerepük volt, van és lesz is: szolgáltatják az életvíz. A kútnak a fejlődése során megsokasodott változata megérdemli, hogy egy kicsit behatóbban foglalkozzanak a kutatásával. Ezt tette Orosházán a városi honismereti csoport, amikor múzeumot hozott létre a kutak történetéről.

Az ásott kutak évszázados múltja után a múlt század végén megjelentek Orosházán is a fúrott kutak. Ezt követően a két világháború között elszaporodtak városunkban a *kúttársaságok*. Ma már csak az idősebbek emlékeznek arra, hogy egykor több kúttársaság is működött Orosházán, melyek közül kettő víztornyot is épített.

Az első világháború után bizonyos gazdasági fellendülés volt tapasztalható az országban. Orosháza még ekkor falu volt, azonban a polgárosodás itt is kezdett kibontakozni. Vízművek még nem voltak a falvakban, így Orosházán sem, ezért úgynevezett kúttársaságok alakultak 1924-től. Alapítói egy-egy utcacsoporthoz (városrész) lakói voltak, akik társulás formájában kisebb vízművet hoztak létre a saját

költségükön, és annak vizét bevezették a portájukra. E közösségeknek nagyjából azonos működési szabályaik voltak. Kúttársaságnak vagy Vízvezetési Társaságnak nevezték magukat, s háromvenként 5-7 fős vezetőséget választottak. Évenként közgyűlést tartottak. Tevékenységük célja: artézi kút fúratása, vízvezetékben a víz elvezetése a társulat tagjainak a telkéig. A tagok vízszükségeiknek a kielégítése. Feladata: a kisvízmű létesítése, fenntartása, kezelése és továbbfejlesztése. A saját szükségleteiken kívül minden társaság egy közkifolyó létesítésével tartozott a községnek (a későbbi városnak) ingyenes használattal.

A társaságnak tagja lehetett az adott városrészen minden telektulajdonos. Belépési, majd fenntartási díjat fizettek. A vízműért közösen feleltek a tagok. Az évi közgyűlésen megszabták a vízfogyasztás felső határát. Közösen fedezték a javítási költséget is.

Orosházán több kúttársaság működött, közülük levéltári kutatásaim során hatot sikerült tisztázni. 1950 és 1952 között államosították őket, és a város kezelésébe mentek át. Megpecsételte a sorsukat az a tény, hogy 1958-ban elkezdődött az olajbányászat Dél-Békés megyében, így Orosháza határában is. Ezt követően egymás után apadtak ki a régi artézi kutak, elszökött a vizük. Ezért 1970-től egységes városi vízművet hoztak létre. A legtovább az a két társaság élt, amelynek víztornya is volt. Már-már arról kezdtek beszélni, hogy lebontják ezeket a víztornyokat, de a Hazafias Népfrontnál éppen megalakult honismereti csoport néhány lelkes tagja fölfigyelt a még mindig jó állagú, páratlanul szép építményekre. Az egyiket – a Könd utcát – elkérték a városi tanácstól, hogy ipartörténeti műemléket csináljanak belőle.

A csoport tagjai mindjárt össze is dugták a fejüket és elhatározták: helyreállítják az épületet és benne – stílusosan – *kütmúzeumot* rendeznek be. Ebből a célból elkezdték földolgozni a városban eddig létezőt és jelenleg is meglévő kúttípusokat. Adatokat, fényképeket és tárgyakat is gyűjtöttek hozzá, majd a tatarozás befejezése után megkezdték a berendezést.

A belső méretekkel ugyan nem bővelkedő, de gazdaságosan kihasznált helyiségbe történeti értékű tárgyak sokasága került. Minden tenyérnyi helyre a kutak múltjára emlékeztető tárgyakat és dokumentumokat helyeztek el, jegyzeteket és feliratokkal ellátva.

Az épületbe lépő látogató szembe találja magát a kiállítás címevel: *Ásott kúttól a víztornyig*. A helyiség középpontjába öntöttvas szivattyús kút került, előtte ugyancsak öntöttvas vízfelfolyó edény – a százdaforduló korából.

A helyiségben balra festmény ábrázolja az Orosházát alapítók *kezdetleges vízszelési módját*, majd egy tabló mutatja be a *gemeskutak* típusait és történetét. Mellette néhány tárgy: a mennyezetről belógatott sudárfa a favödörrel, kútkapa, kútásó, kútgémcsapszeg, és kúttéglák. Ezt követi egy újabb tabló, mely a *kerekes kutak* történetét mutatja be. Ez a kúttípus nem volt jellemző Orosházán, ennek ellenére több változata előfordult. A tabló után néhány érdekes tárgy látható, melyek kúttisztításkor kerültek elő a kútból: régi fegyverek, edények, szerszámok.

A következő tabló az *egyéb típusú kutakkal* foglalkozik. Azért került ide – és nem a sor végére –, mert ezek jelentik az átmenetet az ásott kúttól a fúrott kutak csoportjába. A bemutatott kúttípusok részben az egyik, részben a másik csoporthoz tartoznak. Ilyenek: kanalas kút, lendkerekes kút, a korona- vagy szárnyszivattyú. A tabló mellett egy kézi kútfúró készletet találunk.

A következő képsor a *szivattyús kutakat* mutatja be, rajta a kis, közepes és nagy teljesítményű szivattyúk különböző változatainak a fényképeivel. A tabló után egy részre bontott szivattyús kút látható.

A következőkben bemutatják az *artézi kutak* két nagy csoportját: az állandó kifolyású és a zárócsapas változatot. A magyarázó szöveg szerint van pozitív és negatív artézi kút. Az előbbinél a föld felső nyomása emeli a talajszint fölé a vizet, az utóbbi esetben valamilyen vízkiemelő szerkezetet – például szivattyút – kell alkalmazni. Azt is megtudhatjuk, hogy hazánkban az első artézi kút Zsigmondy Vilmos fúrta a Margit-szigeten 1867-ben. Orosháza első három artézi kútját dr. László Elek községi főorvos fúratta 1893-ban. Ez utóbbiak közül már egyik sem működik, még a helyük sincs meg. A későbbiekben is már csak egy működő kút van a városban, Gyopárfürdőn. Ezt a tablót ma már ritkaságszámba menő csapok, szerelvények és idomok követik.

Egy újabb tabló a *víztornyot* mutatja be, megjelölve azt, hogy melyik, mikor készült és melyik kúttársaságnak volt a tulajdona. Köztük van az az egyedi tervezésű, páratlan szépségű víztorony is, amelyikben most a kütmúzeum van berendezve. A tablósort egy újabb festmény zárja le, amelyen a város mai vízellátását meghatározó Gerendási úti *vízmű* látható.

A látogató ha visszanéz, az ajtó fölött láthatja a kütmúzeumnak berendezett víztorony eredeti műszaki rajzát. Süle László építész tervezte és Fejes József kőművesmester építette 1931-ben.

Ha tovább nézelődik az érdeklődő, akkor láthat még a falon egy keretben grafikus talajszelvényezést. Látható egy másik grafikus ábrázolás is az ásott kút készítéséről. Már kevesen vannak azok, akik még személyes élményből ismerik az ásott kút készítését. Azt is megtudhatják róla az érdeklődők, hogy tekintélyes mennyiségű deszka kellett hozzá, ami örök életre ott is maradt a kútban. Egy következő keretben a kútfúrás okmányait láthatják. Napjainkban, ha kutat fúrnak, egy dossziényi okmányt kell róla vezetni. Ebből csak a legfontosabbak vannak itt kiállítva.

A felső sor utolsó kiállítási egysége az orosházi kúttársaságokról szól. Levéltári kutatások során kiderült, hogy több kúttársaság működött egykor a városban. Közülük hatot sikerült tisztázni.

Lent az egyik oldalon vízihordó eszközök láthatók: facsobolyó, csöcsöskorsó, cserépkanta, zomán-coskanta. A másik oldalon pedig kezdetleges szivattyúk sorakoznak: van köztük kézi működtetésű, de látható ott az egykor lőjárgánnyal meghajtott változat is. Ugyancsak ide került egy szép öntöttvas falikút, ami szintén ipartörténeti ritkaság.

A kútmúzeumot 1983. május 5-én nyitották meg, Orosháza alapításának 239. évfordulója emlékére. Áprilistól októberig minden hétfőn délután tartják nyitva a látogatók részére. Büszkéek is rá a városukat szerető emberek és látogatók is gyakran. Erről a vendégeknyvbenn szereplő bejegyzések tanúskodnak.

Kiss Horváth Sándor

A várpalotai helytörténeti gyűjtemény

A Bakony hegység és a Sárrét találkozásánál, a róla elnevezett medencében fekvő Várpalota területe ösdök óta lakott. A hely, adottságainál fogva alkalmas a településre, de történelmünkben is gyakran szerepet játszott. A régészeti leleteken kívül oklevelek is bizonyítják, hogy a középkorban három vár állott a mai település helyén. Körülötte hat település nevével tudunk: Pét, Tikolfölde, Inota, Széhel, Réti, s a kiváltságos városként szereplő Palota. Ezek a települések a várbirtokhoz tartoztak, ezért sorsuk és történelmük évszázadokon át összefonódott a várak történelmével és sorsával.

A város három fő rétegéből tevődik össze. Legrégibb a *parasztság*, majd a XVIII. század végén és a XIX. század elején virágkorát élő *iparosság*, később pedig a szénkincs felfedezésének idején, majd a Péli Mútrágyagyár megépülésével kialakult a *munkásréteg*. E három főfoglalkozás közötti átmenetet jelentik a messze földön híres „palotai meszesek”,¹ a *kereskedők*, valamint a csekély létszámú *értelmiség*, akik a kulturális életben vállaltak szerepet.

A Várpalota népének történelmét bemutató helytörténeti gyűjtemény épületének oszlopos tornácáról belépve a szabadkéményes konyhába érünk. A hozzáépített kemencét baloldalt látjuk. Az asztalon régi evőeszközök, szakajtó, saját lábán álló cseréplábas – melyről a nevét kapta – valamint a kézzel tekerhető kávédaráló, vaslábasok, fűszertartók, szenes vasaló stb. A falon díszes tányérok és kézzel himzett falvédők. Szintén falra akasztva látjuk azt a kis kerek párnácskát, melyet az asszonyok akkor tettek fejükre, ha a kert terményeit a piacra szállították nagy vekákban. Tekercsnek nevezték, mert legtöbbször konyharuhát, vagy törülközőt tekertek ilyen kerek formára. Ezt tették a fejükre, ennek tetejére a vekát. Így könnyebb volt a terhet vinni. Ez a tehercipelés egyenes testtartást követelt.

A bejárattól jobbra áll a mosdó. Széknél magasabb, asztalnál alacsonyabb, fából készült asztalforma. Dupla fedele van. A felső része felnyitható, alsó lapján a mosdótól részére kifűrésztelt kerek nyílás található. Ha a fedőlapját lehajjtuk, mellette sámlin ülve étkezni is lehet.

A konyhából balra nyíló ajtón az első szobába érünk. Eredetileg ez volt a „tiszta szoba”, ahova parasztházaknál a vendéget vezették. Itt most az 1920-as, 1930-as évek polgári bútorát láthatjuk. Két, egymás mellé helyezett ágylámpa, mellettük éjjeliszekrény. Az ágyakban szalmazsák, háziszóttos lepedő, nagy dunna. A gyári készítésű ágyterítő tetején: sárközi népviseletbe öltöztetett díszbaba. Az ágylámpa fölött feszület és „A jó pásztor” szentkép. Két ruhásszekrény, asztal, székek, és egy tükörszék tartozik még a berendezéshez. Az asztalon petróleumlámpa, esti szórakozásra szolgáló citera, különböző pénzek, valamint a háztartási alkalmazottak ún. cselédkönyve. Az ablak melletti sarokban kis Singer-varrógép.

A parasztság bútorait egy szépen faragott támlás szék, egy bölcso és a sublót képviseli. Tetején Mária-szobor, gyertyatartók, virágdíszes bögrek, türelemüveg és az elmaradhatatlan Biblia. A pásztorfoglalkozást egy marhacsontból készített tartóedényke képviseli 1895-ös dátummal, virágokkal, betyáralakkal és a koronás címerrel díszítve. Ha a pásztor a szeretett leánynak ajándékozta, ő valószínűleg gyöngyöket, vagy más apróságot tett belé. Ha saját használatra faragta, akkor bizonyosan rühzsírt tartott benne. Palotán a juhtenyésztés a legrégebb állattartási ág. Trágyáját a sovány talaj javítására, gyapjútát a vele kapcsolatos iparban hasznosították. Híresek voltak a palotai csapók, a Pét patakon épült kallómalmok, s a posztosok, akik a szép bakonyi cifraszűrt készítették.

A szoba falán szentképek és családi képek. A bejárattól balra a Padi nevű zsellércsalád 1920-ból származó fényképe, mellette Kondrik József és felesége Timár Mária palotai meszesek 1926-ból való fényképe. Az ablak melletti sarokban Winkler Márton várpalotai tanító 12 gyermekével. 1883–1911-ig tanította a palotai gyermekeket és nagyon sokat tett a város kulturális életéért. Kántortanítói tevékenységén kívül, megalapította az iparostanonc-iskolát, az iparos olvasókört, faiskolát létesített, megismertette a gazdákat a szőlő- és gyümölcsstermesztés legfejlettebb módszereivel.

Egy férfi és egy nő ruhába öltöztetett bábut látunk még a szobában. A férfi a palotai meszesek barna bársonyruháját viseli, melynek anyaga és szabása a foglalkozáshoz igazodott. A nadrágon vízszintesen bevágott zseb az aprópénz tartására szolgált. A mellény sohasem került le a meszesről ha úton volt, mert ennek a belső zsebében a bőr pénztárcában volt a nagypénz. Ez a pénztárca az asztalra látható. Tudniillik útjaikon úgynevezett beszállókocsmákban aludtak a pajtában, ahol mindenféle ember megfordult és nem lehetett tudni kiben, mi lakik. A mellényzsebben levő pénztárcát (buxát) magukhoz szorítva aludtak.

¹Róluk bővebben lásd a szerzőnek a Honismeret 1989. 5. számában megjelent írását. (Szerk.)

A sublót tetején levő magnetofonon meghallgathatjuk, hogyan kiáltották a falu szélére érve, hogy „meszet!, meszet!”, valamint dalaik közül azt, melyben Bóka István meszes elénekli, hogy a meszeseknek Várpalota a hazája:

Aki meszes akar lenni, nem is tud az elaludni sokáig.

Én is az akarok lenni, nem is tudok elaludni sokáig.

Szép élet a meszes élet, gyöngyélet!

Várpalota a hazája, barna kislány a babája, tyuhajja!

Várpalotán nem volt olyan jellegzetes népviselet, mint pl. Mezőkövesden, vagy a Sárközben. A női bábun látható ruhához hasonló viseletben jártak az asszonyok, lányok, mely a bakonyi viselethez hasonlított. A gombokkal záródó magasszárú női cipő praktikus viselet volt, mert jól tartotta a bokát. Az idősebb asszonyok posztóból készült tutyit hordtak, melyet a palotai cipészek készítettek.

A konyhából jobbra nyíló kishozza volt eredetileg a család hálószobája. Most a különböző foglalkozások eszközeit, termékeit láthatjuk tárlókban. Bányáslámpákat, kovácsok hosszú nyelű fogóját, cséphadarót stb. A falakon néhány fénykép a régi utcákról, középületekről. Feliratokon olvashatjuk a település lakóinak foglalkozási megoszlását, vagyoni helyzetét, valamint lélekszámának alakulását.

Az öreg házacska falai között nemcsak kiállítás látható, hanem időnként megtelik tevékenykedő és érdeklődő gyerekekkel. Ugyanis szombat délelőttöként rongybabát, vagy kukoricaháncsból és egyéb természetes anyagból készitünk babát, vagy más játékokat a gyerekekkel. Délután pedig meseóra van, amelyre éppoly örömmel jönnek a gyerekek, mint a délelőtti foglalkozásra. Itt nemcsak a felnőtt mesél a gyerekeknek, hanem a vállalkozó gyerek is. Ezzel a beszédkészség fejlesztését is szolgálja a múzeum.

Úgynevezett múzeumi foglalkozások is vannak, melyre előre elkészített beosztás és megbeszélés szerint jönnek az iskolások. Ez a foglalkozás kb. egyórás. Itt a gyerekek tudási és érdeklődési szintje szerint történik az épület bemutatása. A megváltozott utcanevekről s a régi épületekről is beszélgetünk, valamint a megszűnt foglalkozásokról. A kicsiknek a foglalkozás végén egy vagy két népi játékot is tanítunk, melyet nagyszüleik gyermekkorában ezen a településen és a környéken játszottak. A visszajelzések szerint örömmel játszik ezt a gyerekek napköziben, óráközi szünetekben és más alkalommal is.

Pacsuné Fodor Sári

Egységbe tömörültek a szlovákiai magyar néprajzosok

Az elmúlt hónapok viharos politikai eseményeit követően Csehszlovákiában is gomba módjára szaporodnak az ellenzéki politikai pártok mellett a független társadalmi szervezetek és a szakmai tömörülések. Hogy csak néhányat említsük: a több évtizedes hagyományokra visszatekintő CSEMADOK (Csehszlovákiai Magyarok Demokratikus Szövetsége) mellett megalakult a Független Magyar Kezdeményezés; egységbe tömörültek a magyar pedagógusok, s létrejött a Magyar Pedagógusok Fóruma; megszületett a magyar újságírókat összefogó szövetség. E kezdeményezések sorába szervesen illeszkedik az 1989. december 9-én megalakult Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság, amely 1990. január 27-én Pozsonyban tartotta első közgyűlését. Az alakuló közgyűlést jelenlétükkel megtisztelték a Szlovák Néprajzi Társaság és a Magyar Néprajzi Társaság képviselői is.

A közgyűlés nagy érdeklődést váltott ki a csehszlovákiai magyar néprajzkutatók és az önkéntes néprajzi gyűjtők, vagy a néprajzzal, a népi kultúrával bármi más módon kapcsolatban állók körében. Csaknem százan gyűltek össze Szlovákia minden részéből. A résztvevők beszámolóit hallgattak meg a társaság megalakulásának szervezeti feltételeiről, majd *Liszka József* felolvasta a társaság programjára tett javaslatát. Ezek közül csak címszavakban említek néhányat: a Központi Magyar Múzeum létrejöttének támogatása, a Magyarságkutató Intézet megalakításának előmozdítása, néprajzi tárgyú kiadványok rendszeres megjelenítése, felolvasóülések és tudományos konferenciák szervezése, az önkéntes gyűjtőkör kiszélesítése, pályázatok kiírása önkéntes gyűjtők részére, a Központi Magyar Néprajzi Szakbizottság néven folytatott munkáját a CSEMADOK keretén belül, járási szinteken. A jelenlévők közül sokan ott bábáskodtak 1969-ben a társaság megalakulásánál, ezért felvetődött annak lehetősége, hogy a mostani tömörülés vállalja magát az első Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság jogutódjának. E felvetés nyomán kialakult vita a kérdéskört jogi útra terelte, ám mivel jogász szakember a tanácskozáson nem vett részt, a lehetőségek pontos számbavétele és a precíz megfogalmazás még várat magára. Abban mindenesetre megállapodás született, hogy az új társaság a régi nyomdokain haladva, annak szellemében óhajt munkálkodni.

A következő dilemmát az okozta, hogy meghatározzák a társaság más intézményekhez, szervezetekhez való viszonyát. Három lehetőség közül kellett volna választani, a negyedik – miszerint a budapesti székhelyű Magyar Néprajzi Társaság hatásköre alá tartozna az újonnan alakult társaság – jogi akadályokba ütközik. Az egyik lehetőség szerint a társaság a CSEMADOK keretén belül, de saját költségvetéssel rendelkező önálló szervként működne. A másik lehetőség, hogy csatlakozna a Szlovák Néprajzi Társasághoz, amely – mint *Milan Leščák*, a társaság elnöke beszámolt róla – maga is átalakulás, megújulás előtt áll. Az idén májusban tartandó közgyűlésükön új alapszabályzatot kívánnak elfogadni, s a Szlovák Néprajzi Társaság Szlovákiai Néprajzosok Társaságává alakulna át, mely szervezetben három egyenrangú szakosztály működne: a szlovák mellett az ukrán és a magyar. Mint harmadik lehetőség az is fölmerült, hogy a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság mindenkitől függetlenül, teljesen önállóan működjék. A hozzászólások nyomán a társaság úgy döntött, hogy egyelőre várakozó álláspontra helyezkedik.

A jelenlevők kérésére a Magyar Néprajzi Társaság képviselőiben megjelent *Selmeczi Kovács Attila* ismertette a Társaság százéves működését, szervezeti felépítését. Ezután megalakultak a szakosztályok, majd a tagság titkos szavazással megválasztotta vezetését. A tiszteletbeli elnök *Ág Tibor* lett, aki döntő szerepet játszott az 1969-es társaságban, s népzenei gyűjtései révén megismertette nevét a szakemberekkel és a nagyközönséggel is. A társaság elnökévé *Liszka Józsefet*, az Érsekújvári Járás Múzeum muzeológusát választották, alelnökévé *Fehérváry Magdát*, a révkomáromi Duna Menti Múzeum néprajzosát nevezték ki, a titkár *Kocsis Aranka*, a CSEMADOK K. B. néprajzi szakbizottságának előadója lett.

A Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság remélhetőleg beváltja a hozzá fűzött reményeket, s katalizátorává válik annak a folyamatnak, amelynek feladata a szlovákiai magyarság népi kultúrájának kutatása, feltárása, tudományos összegzése. Mindez csak folyamatos, szívós munka árán érhető el. Sok sikert és kitartást ehhez a nem könnyű feladathoz!

Bodnár Mónika

Látogatás Tánicsics szülőfalujában, Ácsteszéren

„Az irgalmasok azt akarták, hogy legyek barátta, de nem volt kedvem...” (Tánicsics Mihály)

Írásom elején az olvasók figyelmébe ajánlom Tánicsics Mihály: *Életpályám* című művét, amely betekintést nyújt az író-forradalmár életébe. Tánicsics 70 éves korában írta meg élete történetét, amely szerinte „régecskén volt és mintha csak a minap történt volna...”.

Tánicsics Mihály 1799. április 21-én született Ácsteszér nevű községben, amely abban az időben Veszprém megyéhez tartozott. Napjainkban Komárom megyében találjuk és minden oldalról erdő veszi körül. Könyve elején kisdíák koráról ír, amikor „minden gyermeknek reggel egy darab fát kellett az iskolába vinni, azonban a fával az iskolát egy héten csak kétszer szokták fűteni, tudniillik szerdán és szombaton, amikor a tisztelendő úr megjelent, egyébkor a túltömött kis iskolát kipárolgásukkal maguk a gyermekek fűtötték”. Könyvében szeretettel emlékezik Jókaira, aki börtönvelei alatt nélkülöző családjá segítségére sietett. Ír tovább Petőfi képviselő-jelöléséről és még arról, hogy Cegléd piacán hogyan árulta saját könyveit. Ír rabságáról és szabadulásáról. Érdekes, hogy idős korában is milyen szeretettel emlékezik a gyermekkor „örömeire”. „Ha nem is minden olvasót, de némelyeket érdekelni fognak gyermekkori örömeim, amikor az első csizmát kaptam, futottam mézeskalácsot és márcot venni, akkor úgy örültem, hogy kimondani nem lehet.” Vagy: „halottra harangozni és a temetésen a keresztet vinni, szintén egyike volt édes örömeimnek”.

Dicséretre méltó, hogy lelkesen ápolják emlékét szülőfalujában és az ország minden részéből felkeresik a nevezetes házat, amelyben megszületett. Mint írta: „Ácsteszér két egymás közepén vágó szabályos hosszú utcából áll, középen van a szentegyház (templom), egyik utcasarkon kocsmá (ma étterem), a másikon paplak és az iskola.”

Tánicsics leírásából ma is el lehet igazodni a községben. A templommal szemben találjuk az író-forradalmár impozáns mellszobrát vaskerítéssel körülvéve. A templom melletti utcát róla nevezték el. A Tánicsics utca legvégén, az erdő mellett van a szülőháza, amely ma emlékház. Kívül két emléktábla örökíti meg a ház Tánicsichoz tartozását. Az emlékházban Tánicsics portréja látható, előtte nemzetiszínű szalagokkal díszített koszorú tömege. A vitrinekben korabeli rajzok és képek találhatók, köztük Tánicsics műveivel. Az egyik sarokban megdöbbentő látvány, egy korabeli deres és kaloda...

Kisérőm, az emlékház gondnoka, lelkesen magyarázza Tánicsics küzdelmét a szabadságért. Egy idős asszonyt kérdezek, mit tud Tánicsicsról? „Nagy ember volt, mondotta, községünk szülőtte.” Visszafelé jövet a Tánicsics utcai iskola előtt vezetett el az utam. Éppen óráközi szünet van, a gyermekek önfelédten játszanak és kórusban köszönnek: „Jó napot kívánok!” Az iskola udvara zajos a hancúrozó diákok játékától. Örülnek. Mint a kis Tánicsics annak idején úgy, hogy „még kimondani sem lehet”.

Dr. Ferenczy Miklós

Emléktábla-avatás Álmosdon

A bihari község emlékhelyei – az álmosdi csata színhelye, Kölcsey Emlékház – 1989. december 15-én újjal gyarapodtak. Az 1860-ban alapított óvoda falán leleplezték Szabó Endre emléktábláját. Az emlékhelyavatás ötlete a község vezetőit dicséri, akik figyelembe vették a lakosság kezdeményezését.

Ki volt Szabó Endre? 1868 és 1870 között a falu óvodájának „vezérlője”, vagyis egy személyben vezető, beosztott, mindenek. Az örök nevelő mintaképe, aki Álmosdról is hatást tudott gyakorolni a hagyományos óvodai élet megváltoztatása érdekében szinte az egész ország óvodai nevelőire.

Álmosdon írott egyik könyvével a kor legismertebb német óvodapedagógusát, Fröbelt népszerűsítette hazánkban. A másik ugyanitt készült munkájával pedig a mai környezetismeret tárgy elődjének tanítását kívánta megkönnyíteni, ugyancsak Fröbel szellemében.

Emellett volt ideje arra is, hogy megindítsa az első rendszeresen megjelenő óvodai szaklapot, mely csak két évvel követte a Néptanítók Lapját. Az Alapnevelők és Szülők Lapja merész vállalkozás volt akkor, amikor még alig több mint száz óvoda volt hazánkban. Szervezőképessége révén azonban elegendő előfizetőt szerzett. Lapját a kor legjobb szakírói támogatták: Komjáthy György, Drucker József, Kobányi Mihály, Fodor Lajos.

Álmosd Szabó Endre által az országos érdeklődés középpontjába került. A lap hasábjain bátran felemelte a szavát az óvodai nevelők érdekeiért. Vázlatokkal, módszertani, lélektudományi írásokkal segítette őket mindennapi munkájukban. Önálló rovatban népszerűsítette a gyermeki öntevékenységre és a játékra alapozott fröbeli gondolatokat.

1870 szeptemberétől nem véletlenül hívták meg tehát a pesti Óvónőképző igazgatójának. Itt is folytatta az Álmosdon kezdett lap szerkesztését. Fontos megbízatást kapott az Országos Egyesületben. 1872-től a Kolozsvári Fröbel Egyesület óvónőképzőjét vezette. 1878-tól a rimaszombati ipariskola igazgatója lett. Közben 14 szakkönyve és több száz tanulmánya, cikke jelent meg. Ezek közül kiemelkedik a három kiadást megérett, kézimunka-oktatást népszerűsítő műve. Ezzel mintegy három évtizeddel megelőzte a kézimunka-oktatás tantervebe való beiktatását.

Mindezek alapján úgy véljük joggal lehet a mai pedagógusgenerációk mintaképe. Meltán örülhetünk hát, hogy szülőfaluja, a Nógrád megyei Nagyoroszi után most már Álmosd is emléktáblával örökítette meg munkásságát.

Dr. Varga Gábor

Mészöly Géza emlékek

Mészöly Géza 1844. május 18-án, a Fejér megyei Sárbogárdon született, középbirtokos nemesi, kalvinista családban. Sárbogárdon a Mészölyöknek több helyen is volt nemesi kúriájuk. Azt, amelyikben a festő született, sajnos már lebontották. De ma is áll a volt Úri utcában (ma Tompa Mihály utca) egy dór oszlopos, klasszicista stílusú kicsi Mészöly-kúria. Anyai ágon a Tiszántúlhoz is kapcsolódik: iskolái egy részét Hajdúszoboszlón kezdte, majd két év jogakadémiát végzett Debrecenben. Szülei jogásznak adták, mert apja, törvényszéki bíró lévén, fiát is ennek szeretne volna tudni, de ő vágya szerint mást választott és festőművész lett.

Székesfehérváron is időzött és később festőként ezeken az útvonalakon járt, főleg Balatonvilágosig, ahol ma permi vörös homokkőbe ágyazott tábla-reliefje van, a róla elnevezett Mészöly Géza sétányon. Ez fent van a Magasparton az állomás feletti szintben, ahonnan szép kilátás nyílik a Balaton vizére.

Bogárdi Mészöly Gyulának – akivel a festő közeli rokonságban volt – Balatonbozsokon volt birtoka és kúriája. Így sok nyarat töltött Bozsokon, az Enyinghez csatolt kis településen. Innen ugyanis könnyebben eljutott a közeli balatonaligai, -világosi nádasos tópartra. Itt kereste a balatoni témákat. Az a történet maradt fenn a családban, hogy Bozsokon lévő Mészöly gyerekek sokan voltak és csacsifogatok is volt. Mészöly Géza ezzel a csacsifogattal szinte mindennap lement a Balatonhoz. A legidősebb gyerek fogta a gyeplőt, a többi Mészöly gyerek fent a kocsiban ült Mészöly Gézával együtt, felpakolva a festőállvánnyal és vásznakkal. Amíg a gyerekek a sekély vizű part homokos talaján ficáinkoltak, addig a festő mélyrehatóan és hűségesen tanulmányozta a Balaton színváltozásait.

Nevével kapcsolatban azonnal felmerül a Balatoni halásztanya, a Balatoni részlet, a Fürdőház vagy a Balaton című kép. Nagy festménye alig van ezeken kívül, általában kisméretű képeket festett, úgynevezett „kabinétméretű”-et. Mészöly Géza halk szavú, csendes egyéniség volt, éppen úgy nem hivalkodott semmivel, mint ahogy a képeinek méreteivel sem. Színei sem hivalkodóak. Ő bizonyította először, hogy a nagy témák, a csillogó akadémikus kellékek nem feltétlenül szükséges velejárói a művész nagyságának. Mészöly Géza később a Balaton más tájait is megfestette.

Egyik kedves tartózkodási helyén, Székesfehérváron volt az első gyűjteményes kiállítása 1951. december 9-én. A székesfehérvári megnyitó után néhány évvel Balatonvilágoson leleplezték Mészöly Géza emlékművét. Legújabbán pedig Sárbogárdon iskolát, Székesfehérváron egy képzőművészeti kiállítótermet neveztek el róla. 1988-tól a balatonvilágosi parti részen a tiszta vízű forrást permi vörösköböl kiépítették és Mészöly Géza-forrásnak nevezik.

Vargha László Attila

Emléktábla Péczeli József tiszteletére

1989. december 9-én új emléktáblával gazdagodott Putnok városa. „A Gömöri Múzeum felkérésére a putnoki református templom falára *Budahelyi Tibor* szobrászművész (...) készített Péczeli József-emléktáblát. (Anyaga: rézlemez és bronz, mérete: 80 x 54 cm.) A Képző- és Iparművészeti Lektorátus a mű elhelyezésével egyetért. Az épület arányaival harmonizáló emléktábla korrekt módon valósult meg, a portré korhű, szépen mintázott.”¹

Péczeli József 1750-ben született Putnokon. Apja, Péczeli Imre 1747–1756 közötti időszakban volt református lelkész ebben a kisvárosban.² Apja halála után édesanyjával Szikszóra költözött. Iskoláit a neves debreceni református kollégiumban végezte, majd a kor igényeinek és hagyományainak megfelelően németországi, hollandiai és svájci egyetemeken folytatta tanulmányát. A kitűnő képességű fiatalbért pártfogói próbálták marasztalni, de ő szülőhazájának akart szolgálni. Debreceni tanárai ajánlására a komáromi református eklézsia hívta őt lelkésznek, mely felkérésnek örömmel tett eleget. 1783. október 5-én foglalta el hivatalát. Először is az egyházi ügyeket hozta rendbe. Egyházi teendőit maradéktalanul ellátta, s ami ideje és energiája maradt, azt a magyar nyelv és irodalom ápolásának, fejlesztésének szentelte.³ II. József 1784-ben kiadott nyelvrendelete nyomán indultak meg Magyarországon azok a nyelvpoló mozgalmak és nyelvújító törekvések, aminek csúcspontja Kazinczy neve fémjelzi. A kor neves irodalmi egyéniségei fordításokkal és önálló alkotásokkal igyekeztek bizonyítani a magyar nyelv alkalmasságát az élet minden területén. Péczeli József is e törekvések egyik szószólója volt.

Irodalmi munkássága három területen bontakozott ki. Önálló alkotásai közül említést érdemelnek versei, prédikációi, de mindenkiféle meséi. Szervezőmunkája mellett legjelentősebb irodalmi tette a *Haszonnal mulattató mesék* megírása és megjelentetése (1788). Az ezópusi és La Fontaine-i fabulák magyarítása és átköltése, eredeti részletekkel való kiegészítése nemcsak a magyar költői mese történetében játszik fontos szerepet (indítást adva későbbi költői megformálásoknak, pl. a „farkas, kutya” ellentéppárral, melyet Virág Benedek, s később Petőfi Sándor is feldolgozott), hanem politikai mondanivalót is tartogatott kora számára: dicsérte a szabadságot, a dicső magyar múltat, hirdette a felvilágosodás eszméit.⁴ Az önálló irodalmi alkotások mellett, illetve részben azokkal összefonódva, rendkívül jelentős az irodalom másik területén végzett munkálkodása. Az őt követő nemzedékre nagy hatással voltak főleg az angol és francia irodalomból vett fordításai. Leginkább Voltaire gyakorolt rá mély hatást, több művét is lefordította és megjelentette magyar nyelven. Munkálkodása nyomán nem a mai értelemben vett fordítások születtek, a kor szellemének megfelelően inkább átdolgozásról beszélhetünk. Célja ezzel is az volt, hogy bizonyítsa: a magyar nyelv eléggé hajlékony, s alkalmas jelentős világirodalmi alkotások tolmácsolására. Az önálló irodalmi alkotások és a világirodalom remekeinek tolmácsolása mellett munkássága leginkább irodalomszervező tevékenységében bontakozott ki. Ráday Gedeon főúri irodalompartolása mellett ő a polgári jellegű irodalomszervezés feladatait látta el.⁵ Maga köré gyűjtötte a Komárom és környéke felvilágosult polgárait, s megszervezte a Komáromi Tudós Társaságot. Péczeli felvilágosult nézeteire jellemző, hogy a felekezeti hovatartozás nem szabott gátat a társaságban való ténykedésnek. Tagjai között volt ügyvéd, költő, író, műfordító, jezsuita pap, evangélikus és református lelkész, Ferenc-rendi, majd cisztercita szerzetes, orvos.⁶ E szellemi csoportosulás fő célja a magyar nyelv és irodalom ápolása volt. Ennek érdekében kiadtak számos könyvet, s ami a legfőbb, 1789-ben megindították a Mindenest Gyűjtemény címet viselő ismeretterjesztő folyóiratot. Az eleinte hetente két alkalommal megjelenő periodika a hasznos ismeretek terjesztését, az olvasás népszerűsítését akarta szolgálni. Olvasói körében számított az asszonyok és lányok megjelenésé-

¹ Részlet a Képző- és Iparművészeti Lektorátus 1989. december 22-én keltezett állásfoglalásából.

² *Balogh Béla*: Putnok mezőváros múltja, s újabb kora 1881-ig. Rimaszombat, 1894. 150. old.

³ *Tapolcainé Sáray Szabó Éva*: A Mindenest Gyűjtemény és megjelenésének körülményei. In.: A Mindenest Gyűjtemény repertórium 1789–1792. Budapest–Tatabánya, 1979. 11. old.

⁴ *Mezei Márta–Pándi Pál*: A felvilágosodás jelentkezése a költészetben. In.: *Pándi Pál* szerk.: A magyar irodalom története. 3. kötet. Bp. é. n. 72. old.

⁵ Uo. 67. old.

⁶ *Tapolcainé*: I. m. 12–13. old.

⁷ Részlet *Zimonyi Zoltán* emléktáblát leleplező ünnepi beszédéből.

re, előfizetésére. Az indulásnál nehézségekbe ütköző lap 1789 júliusától 1790 júniusáig példászerű rendszerességgel jelent meg. E rendszeresség megszakadásában szerepet játszott az érdektelenség, az előfizetők csekély száma. A lap ideiglenes szüneteltetése tehát anyagi nehézségek miatt következett be. Egy évvel később, 1791 augusztusában ismét napvilágot látott a Mindenés Gyűjtemény, de már nem hetilapként, hanem évkönyv formájában. 1792-ben Péczeli halálával ért véget e nemes kezdeményezés.

Péczeli Józsefre, Putnok szülőtere emlékezve került sor arra az ünnepségre, aminek keretén belül dr. Zimonyi Zoltán, a miskolci Herman Ottó Múzeum osztályvezetője többek között e szavakkal leplezte le a református templom falán elhelyezett emléktáblát:

„A feledékenység: szájalomra méltó. Az amnézia – az emlékezőképesség csökkenése vagy elvesztése – betegség. A tudatból kihulló múlt, a maga arcaival, hősi tetteivel, példáival és tanulságaival nem a múltnak, nem a porladó csontoknak, nem a példáknak és nem a tanulságoknak fáj. A ma vándora a szemjázó, ő nem lel vizet az elfeledett, mohos, eliszaposodott, beomlott kutakban.

Az őrző emlékezet gazdagít. Gazdag az a közösség, amely beépített tudásként hasznosítja az emberi művelődés kincseit. ... E jel emlékeztet tehát a kultúra tudományszakok, pártok, felekezetek, áramlatok, ideológiák fölötti egyetemes jellegére, amelyben a magyarság is egymásra, közös templomára találhat. És mindezeket túl és mindenekfelett emlékeztet és emlékeztessen ez a tábla az ember nembeli képességeire: a világot, virágot, fényt magához ragadó és ölelő, cselekvő, prométheuszi ember nagyszerűségére.”

PÉCZELI JÓZSEF

református lelkész, költő, műfordító
Putnok, 1750 – Komárom, 1792

A Mindenés Gyűjtemény indulásának
200. évfordulóján, 1989

Az emléktábla felavatása előtt *Birck Edit*, a budapesti Petőfi Sándor Irodalmi Múzeum osztályvezetője nyitotta meg a putnoki Gömöri Múzeum időszakos kiállítását, ami bemutatta Péczeli József irodalmi munkásságát és a kortárs írók, költők, irodalmi személyiségek tevékenységét. Az ünnepséget a református templomban megrendezett ünnepi istentisztelet és orgonahangverseny zárta, aminek közreműködői *Horváth Barna* református esperes és *Almás László Attila* orgonaművész voltak.

Bodnár Mónika

Bognár András (1932–1989)

Ismét eltávozott tőlünk a honismereti mozgalom egyik szakember munkatársa. 1989 nyarán váratlanul, élete teljében elhunyt Bognár András kollégánk és barátunk, akivel a honismereti akadémián, az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők összejövetelein rendszeresen találkoztunk, beszélgettünk, vitatkoztunk, szinte mindenütt ott volt, ahol a népi kultúra ügyét szolgálhatta. Életútja, indíttatása is magyarázat arra, hogy miért foglalkozott olyan sok mindennel: középkori kódexekkel, történeti és jelen kori földrajzi nevekkal, a kunok eredetével, a sci-fi irodalommal és még sok más egyéssel.

A bácskai Madarason született, földműves-kisiparos családból származott. Szülőfalujából egyházi támogatással került a kalocsai jezsuita gimnáziumba, majd a budapesti Római Katolikus Hittudományi Akadémiára, ahol teológiai diplomát szerzett, de nem szentelték pappá, papi hivatását nem gyakorolta, hanem ismereteit az ELTE Bölcsészettudományi Karán könyvtár szakon gyarapította tovább.

Kiváló képességei és szorgalma, az egyházi iskolában és a hittudományi akadémián szerzett ismeretei révén csakhamar a magyarországi latin nyelv egyik legjobb szakemberévé vált. A történeti nyelvészet több, igen jelentős forráskiadvány megjelentetését Bognár Andrásnak köszönheti. Levárdy Ferencsel közösen 1960-ban közzétették a Codices Hungarici sorozat IV. köteteként a Példák könyvét, hét évvel később pedig a Cornides-kódexet. Mindkettő az Akadémiai Kiadónál jelent meg igen jelentős terjedelemben.

Levéltári kutatásai során egészen különleges felfedezései voltak. Határainkon kívül is nagy érdeklődést váltott ki Éder Ferencnek, a XVIII. századból származó leírása Peruról, amely gazdag néprajzi és történeti ismereteket tartalmaz a dél-amerikai népek korabeli szokásairól. A latin szövegről Bognár András olvasata alapján spanyol nyelvű fordítás készült, és meg is jelent 1985-ben Bolíviában. Itthon Boglár Lajossal együttműködve őt közleményt jelentettek meg róla az Acta Ethnographicában, a „Messzi népek magyar kutatói” köteteiben pedig részletek olvashatók a ritka értékű történeti dokumentumból. A teljes magyar fordítás kiadás alatt van.

Egyik kezdeményezője volt Bács-Kiskun megyében a földrajzi nevek összegyűjtésének. Nyolc éven keresztül irányította a helyi munkálatokat, megszervezte a társadalmi gyűjtők hálózatát, szakembereket toborzott az ellenőrzéshez, és közben maga is szinte állandóan kint volt a terepen, jelentős számú községben egyedül vállalta a feladatok elvégzését. Mivel anyagiakban egyetlen megye sem bővelkedik – különösen akkor, amikor társadalomtudományi kutatásokról van szó –, sokszor került hullámvölgybe a földrajzinév-gyűjtés ügye Bács-Kiskun megyében is. Az azonban Bognár András érdeme – és a többi lelkes helyi gyűjtő, ellenőrző –, hogy a megye nagy részén már befejeződött a munka, mérhetetlenül sok adat gyűlt össze egy olyan alföldi területen, ahol a tanyarendszer a földrajzi nevek használatát, elterjedését is erősen befolyásolja. A tanyanevek gyűjtését és közzétételét illetően éppen Bognár András dolgozta ki az elveket több megye számára is példamutató rendszerezéssel.

Pesty Frigyes múlt századi kéziratok helynévgyűjtésének közzétételében is maradandó érdemeket szerzett. Az utóbbi időkben jelentősen megnőtt az érdeklődés a történeti helynevek iránt, helytörténeti kutatók és járási, megyei kötetek szerkesztői is anyagot meríthetnek a Jászkunság, Külső-Szolnok, Pest-Pilis-Solt vármegye, Hont vármegye nyomtatásban megjelent kötetéből, amelyeket gondos filológiai munkával Bognár András rendezett sajtó alá.

Jelentős számú művet fordított latinból, görögből, németből, angolból és héberből. Megkülönböztetett figyelemmel foglalkozott a kunok eredetével és történetével, felkutatta a kun nyelvemlékeket, rátalált többek között a kun Miatyánk keleti forrásaira is. Népszerűsítő írásai szintén sokoldalúságáról tanúskodnak. Kecskeméti könyvtárosként több cikket írt Katona Józsefről, Jókairól, a fantasztikus irodalomról, a biológia forradalmáról és még sok másról. 1983-tól nagy ügybuzgalommal szerkesztette a Bács-Kiskun Megyei Honismereti Közleményeket.

Mozgalmas életpálya tört ketté korai halálával. Nyughatatlan életet élt. Ahol megjelent, baráti társaságban, kollégái körében, de idegenek előtt is kitörő lelkesedéssel beszélt a munkájáról, terveiről, elképzeléseiről, ötleteiről, amelyeknek, sajnos, csak kis töredékét tudta megvalósítani. Fájó szívvel búcsúzunk tőle.

Balogh Lajos

HÍREK

Beregi szöttesek művelője: Antonikné Polónyi Katalin, az Ukrán Népművészet Érdemes Mestere. A beregi népművészet különleges virágmintái és kézi munkával készült szöttesei tették ismertté őt kontinensen. Ma már az iskolákban is tanítják a faluban háztartási órákon e szövés tudományát, s a helyiek a legszebb darabokat a művelődési központ népművelési szobájában állították ki.

(Szabó Sándor felvételei – MTI)

